

İNGİLİZLERİN HİCAZ İSYANINA MADDİ YARDIMLARI

Yrd. Doç. Dr. M. Metin HÜLAGÜ*

A. ARABİSTAN'IN SİYASİ DURUMU

Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasında yer alıp bünyesinde kesif bir Arap nüfusu barındıran, ayrıca coğrafi konumu itibarıyla da savaş açısından oldukça önemli bir durum arzettekte olan¹ Arabistan Birinci Dünya Savaşı arefesinde duygu ve lisan açısından birlik içerisinde olmakla birlikte siyasî yönden sadece gruplara ayrılmakla kalmamış, fakat aynı zamanda birbirine muâriz kabileler arasında mücâdele alanı hâline de gelmiştir. Askerî açıdan küçümsenecek bir yapıda olmamakla birlikte müşterek bir Arap hareketini gerçekleştirecek lider ve önderden yoksun bulunmaktaydı².

Aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle savaş kamplarına ayrılmış olan Araplar kendilerine, ister Müslüman ve isterse Müslüman olmayan her kim tarafından olursa olsun yapılacak müdâheleden hoşnut bulunmamaktaydılar. Ayrıca icra edilmişinde hiç bir şart kabul etmeyen ve adeta kutsal bir vazife halini alan kan davaları ile geleneksel özgürlüklerine bağlı kalmaya çalışmışlardır³. Bu ve sâir nedenlerden dolayı Araplar Merkezî Arabistan'da Birinci Dünya Savaşı öncesi "İbn Suud" ve "Râşidîler" olmak üzere iki idarî kısma ayrılmışlardı⁴.

* Yrd. Doç. Dr. M. Metin HÜLAGÜ, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KAYSERİ.

1. Zeine N. Zeine, *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beirut 1958, s. 98.

2. Kürkçüoğlu, Ömer: *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara 1982, s. 92.

3. Steiner, M.J.: *Inside Pan-Arabia*, Chicago 1947, s. 53.

4. Glubb, Sir John Bagot: *Britain and the Arabs. A Study of Fifty Years 1908 to 1958*, London 1959, s. 60.

Kızıldeniz'in doğu yakasında İmam Yahya, Mehmed Nâzır Paşa, Hicaz boyunca Osmanlı ordusunun denetimi altında tuttuğu ve etkilediği aşiretler, Şammar bölgesine hâkim olan Emir İbn Reşid ve Irak'da Acemi Sa'dun Bey ve Uceymî Paşalar Mısır ve Kızıl Deniz'i çevreleyen bir hilal teşkil etmekle dikkati çekmekteydiler⁵. Osmanlı taraftarı bu Arap liderlerine mukâbil olarak Hicaz'ın güneyinde, takriben 550 km. uzunluğundaki Asir adı verilen dağlık bölge zâhirde Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına rağmen fiilen tam bir bağımsızlık içerisindeydi⁶ ve 1908 yılından beri Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hâlini sürdüren Fas Şeriflerinden birinin torunu olan Seyyid İdris adındaki bir Mehdi'nin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Seyyid İdris dışarıdan, bilhassa İtalya ve İngiltere'den yardım görmekteydi. Uzun bir süre Seyyid İdris ile uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti 1911 yılından itibaren artık Mehdi ile uğraşamaz duruma gelmişti. Seyyid İdris savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça bir tecavüzde bulunmamışsa da gizliden gizliye İhtilaf devletleri ile olan münâsebetlerini sürdürmüştü⁷.

Orta Arabistan'da uzun bir zamandır hüküm süren ve Vehhâbî mezhebine mensup olan Necid Emiri İbn Suud ise çok eskiden beri İngiltere ile gayet uyumlu bir siyâset izleyerek İngilizlerden gerek maddî ve gerekse cephane ve subay gibi askerî yardım görmüş ve Osmanlı Devleti için sürekli problem olmuştu⁸. 1899'dan beri İngiltere ile anlaşma ilişkisi içerisinde olan Kuveyt lideri Şeyh Mübârek İbn Sabah ise bu devlet ile sıcak ilişkiler kurmuştu⁹.

Asir'in güney sınırından Şeyh Said'e kadar veya Aden-İngiliz bölgesi hududuna kadar uzanan ve peygamber soyundan gelen -seyid âilesinden- imamlar tarafından idâre olunan Yemen, Osmanlı Devleti tarafından bir çok kez fetholunmuş, fakat coğrafî olarak dağlık olan iç kesimlerde otorite sağlamada güçlüklerle karşılaşılmasından dolayı her defasında mevzii ayaklanmalar neticesi geri çekilmek zorunda kalınmıştır. 1904-1905 yıllarında vuku bulan

5. *Public Record Office, Londra*, Foreign Office Archives: 141/828/43-43. 181777, July 13, 1920. Bundan sonra F.O. diye gösterilecektir. Koloğlu, Orhan: *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider: Ahmet Şerif-Süleyman Baruni*, Ankara 1981, s. 15 vd.

6. Koloğlu, Orhan: *a.g.e.*, s. 151.

7. *F.O.*: 141/828/4343. 1816777, July 13, 1920; Antonius, George: *The Arab Awakening*, London 1955, s. 146; Larşer, M.: *Büyük Harbde Türk Harbi* (Ter. Mehmed Nihad), C. 3, İstanbul 1927, s. 29; Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 70-72.

8. D.G. Hogarth, *Arabia*, Oxford 1922, s. 130; Pomiankowski, Joseph: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. 1914-1918 I. dünya Savaşı* (ter. Dr. Kemal Turan), İstanbul 1990, s. 153; Antonius, *a.g.e.*, s. 146.

9. Antonius, *a.g.e.*, s. 146.

zorlu çarpışmalar neticesinde bu bölgede otoriteyi temin etmenin zorluğunun ortaya çıkması üzerine II. Abdülhamid bu bölgeyi İmam Yahya'nın fiili denetimine bırakmayı düşünmeye başlamıştı. Yemen en son Mareşal Ahmet İzzet Paşa tarafından 1912 yılında zaptolunmuş ve İmam Yahya ile bir anlaşma yapılmıştır. İmam Yahya Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devletine bağlılığını devam ettirmiş, fakat İngilizlerin Kızıl Deniz'de mutlak bir surette hakimiyet kurmalarından sonra Türklerle olan irtibatını kesmişti¹⁰. Fakat 1908'den sonra idâreyi ele alan İttihat ve Terakki Partisi II. Abdülhamid'in bu düşüncesini millî itibâra aykırı bularak bu bölgede yeniden mücâdele ve mukâvemetle girişmiş, ancak 1911 Ekim'inde anlaşmaya varmak için kararlaştırılan barış şartlarında daha evvel Sultan II. Abdülhamid tarafından ortaya konmuş olan aynı çözüme razı olmuştu¹¹.

İngiltere'nin nüfusunun hemen hemen tümünün Müslüman olduğu Arab yarımadasındaki bu başarısı, onun yıllardır İran Körfezi etrafındaki Arap kabile liderleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmasına dayanmaktaydı¹². Hindistan yolunu emniyet altında tutmak endişesi ile Aden'i kendi muhâfazaları altına alan İngilizler Aden cihetindeki Lihac Sultanı, Hadramut dolaylarındaki küçük kabile şeyhleri, Umman Sultanı Muskat, Piran sâhilinde bulunan kabile reisleri, Bahreyn Adaları Sultânı, Kuveyt Sultânı ve sâire olmak üzere Babu'l-Münder ve Hürmüz Boğazı arasındaki tüm küçük Arab kabile reislerini himâyelerinde toplamışlardı. Bu kabile liderlerine iâşe ve silah yardımında bulunmuşlar, fakat bu yardımlarına mukâbil onlardan da topraklarına hiç bir yabancı devleti sokmama taahhüdünü almışlardı¹³.

Böylece Arab yarımadasında önde gelen beş liderlerden İbn Reşid ve İmam Yahya faal bir şekilde Osmanlı-Alman devletlerinin yanında yer alırken İngilizlerin va'dlerine kâna Şerif Hüseyin, İbn Suud ve İdrisî ise İtilaf devletleri saffına kaymışlardı¹⁴.

Hicaz'ı egemenliği altında bulundurduğu sırada Osmanlı Devleti'nin burada takip etmiş olduğu politika, bir taraftan askerî kuvvete başvurmak iken diğer taraftan da ekonomik yardımda bulun-

10. Antonius, *Arap Awakening.*, s. 152; Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 70-72.

11. Kürkcüoğlu, *aynu eser*, s. 70-72.

12. Steiner, M.J., *Inside Pan-Arabia*, s. 53-54.

13. Larşer, *Büyük Harbde...*, C. 3, s. 28; Steiner, *aynu eser*, s. 53-54.

14. Antonius, *a.g.e.*, s. 146.

mak olmuştur. Çapulcu kabilelerin muhtemel hareketlerine meydan vermemek için Hicaz'da önemli bir garnizon bulundurmuş ve bunu çeşitli malî yardımlarla desteklemiştir. Hicaz'da garnizon bulundurmanın imkansızlığı inancında olan İngiltere ise Kral Hüseyin'in be-devilere karşı koyabilmesi ve Hac yolunu açık tutabilmesi için Hicaz Hükümetine aylık ödemelerde bulunmuştur¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerine karşı savaş açmasından sonra İngiltere mevcut anlaşmazlıklardan istifade ederek Mekke Şerifi Hüseyin'e İbn Suud ve İdrisi'ye kendilerini Osmanlı Devletine sadakatte bulunmaktan vaz geçirip İtilaf devletleri ile kader birliğinde bulunmaya ikna edecek vaadlerde bulunmuştu¹⁶. Aynı zamanda Bahreyn, Kuveyt, Muskat ve diğer şefliklerle anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmaları bol miktarlarda dağıttığı altınlarla da sağlamlaştırmıştı¹⁷.

İngiliz yanlısı bu liderler arasında en tesirli ve kuvvetli olanı şüphesiz ki Mekke şerifi Hüseyin bin Ali idi. İttihat ve Terakki yöneticilerinin ataması ile göreve gelmiş olmasına rağmen Şerif Hüseyin'in Peygamber soyundan gelmesi kendisine Arap dünyasında mühim bir mevki kazandırmaktaydı¹⁸. Bu siyâsî avantajının farkında olan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Hicaz'da bağımsız bir Arap krallığı kurma emeline kapılmış, fakat para, silah ve benzeri madde ve malzemelere olan ihtiyâcından dolayı belirli bir süre sessiz kalmayı tercih etmek zorunda kalmıştı. bu arzu ve emellerinden dolayıdır ki, kendileri tarafından göreve getirilmiş olmasına rağmen, siyâsî görüş ve fikirleriyle İttihad ve Terakki yönetimine ters düşmüş, dolayısıyla da İttihadçı liderler tarafından Araplar için öngörülen plan ve programın uygulanmaya konmasında fazla bir başarı elde edilememiştir¹⁹.

Şerif Hüseyin bağlı bulunduğu Osmanlı idâresine karşı bu doğrultuda bir tutum sergilemesine mukâbil Avrupa devletleri ve bunlar içerisinde özellikle İngiltere'ye karşı gayet iyimser ve tatminkâr bir politika izlemiştir. İstanbul'da bulunduğu sıralarda adı geçen

15. F.O.: 141/828/4343. 181777, July 13, 1920.

16. Aynı vesika.

17. Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 77.

18. Bullard, Sir Reader, *Britain and the Middle East, From the Earliest Times to 1950*, London 1951, s. 74; Marlowe, John, *Arab Nationalism and British Imperialism*, London 1961, s. 20.

19. *India Office Library and Records, Londra: L/P&S/18/8200-220*. Bundan sonra kısaca IOR diye gösterilecektir.

devlet temsilcileri ile temaslar kurmuş olan Şerif Hüseyin, Mekke şerifi olduktan sonra bu münâsebetlerini Hicaz'da yaşayan Türkler tarafından şikâyet konusu olacak derecede de ilerletmişti²⁰.

İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile olan müzâkerelerine geçmeden evvel Şerif'in şahsiyeti ve siyasî görüşü hakkında kısaca bilgi vermek sanırız faydalı olacaktır.

B. MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN BİN ALİ, ŞAHSİYETİ VE SİYASİ FİKRİYATI

İmâra âilesine mensub olan Şerif Hüseyin bin Ali Mekke'de doğdu. 1893'den sonra 30 sene gibi uzun bir süre Sultan II. Abdülhamid'in bir nevî mecbûrî *misâfiri* olarak İstanbul'da yaşadı²¹. Esasen II. Abdülhamid, hakkında devlete karşı menfî bir girişimde bulunabileceği kanaatine sahip olduğu Şerif (o vakitler emir olan) Hüseyin'i bu sûretle İstanbul'da murâkabe altında tutmuş oluyordu²².

İstanbul'da ikâmet ettiği yıllar zarfında bir Türk hanımı ile evlenen Şerif Hüseyin'in bu evlilikten dört oğlu olmuş ve orada büyümüşlerdi²³. İlimli bir karektere sahip olan Şerif Hüseyin iyi bir eğitim görmüştür. Dinî konularda ve İslam edebiyatında oldukça kâbiliyetli biridir. Uzun bir süre İstanbul'da kalışı kendisine siyaset bilgisi kazandırmış, büyük siyaset adamları ve düşünürler ile irtibat kurmasını sağlamıştır. Cömert, iyi kalpli ve liberal biri olan Şerif'in mütekebbirliği yoktur. Araplar arasında seleflerine nisbetle daha büyük bir itibara sahiptir.

Uyanık olmakla birlikte Şerif'i Türkler genelde serseri olarak telakkî etmiş ve fazla hürmet göstermemişlerdir²⁴. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından Şerif olarak tayin edilen Emir Hüseyin 1908 yılı nihâyetinde Mekke'ye dönmüştür²⁵.

20. IOR: LP&S/18/8200-220.

21. Aynı vesika; Glubb, *Britain and the Arabs...*, s. 57; John Marlowe, *Arab Nationalism and British Imperialism*, s. 20; Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 68.

22. Kürkçüoğlu, *aynı eser*, s. 68.

23. Larşer, *Büyük Harbde...*, C. 3, s. 29; J. Marlowe, *a.g.e.*, s. 20.

24. Larşer, *a.g.e.*, C. 3, s. 29.

25. Glubb, *Britain and the arabs*, s. 57; Allen, richard: *Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent. Sources and Prospects of the Arab-Israil Conflict*, Oxford 1974, s. 156; Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 70.

Şerif Hüseyin, Cihâd-ı Ekber'in dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın başarıya ulaşması noktasında mutlak değilse de gayet mühim bir role ve konuma sahipti. Bu ehemmiyetinden dolayı da gerek İtilaf devletleri ve gerekse Merkezî devletler tarafından kazanılmak istenmişti. İtilaf devletleri açısından Şerif Hüseyin, diğer Arap liderlerine nisbetle iki noktadan önem arz etmekteydi: İlki, yarımada bulunan Osmanlı kuvvetlerinin merkezinde stratejik avantajlara sahip bir konumda bulunması idi. Bu durumu itibâriyle Arap kabilelerden oluşturacağı bir kuvvetle Osmanlı kuvvetlerini merkezden vurabilir ve kuzeyle irtibat kurarak Asir ve Yemen'de bulunan Osmanlı garnizonlarını saf dışı bırakabilirdi; ikincisi ise Peygamber soyundan gelmekle Araplar nezdinde sâhip olduğu hürmet ve prestijdi²⁶.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin hilafet makamını elinde bulundurması, özellikle İngiltere ve Rusya gibi sömürgelerinde yoğun Müslüman nüfusu barındıran Batılı devletleri öteden beri rahatsız etmişti. Bu durum ise tabii olarak kendilerini, Osmanlı halifesinin siyâsî gücüne karşı bir güç oluşturacak olan Arabistan'da yeni bir halife çıkarmak ve yeni bir hilâfet merkezi oluşturmak fikrine götürmüştü²⁷. Sistematik bir denge siyâseti takip eden²⁸ İngiliz devlet ricâli, oluşturulacak bir *Arap Hilâfeti* ile idâreleri altındaki Müslümanların Osmanlı halifesine karşı olan sadâkatlerinde bir sarsıntı ve kopma meydana getirilebileceğini düşünmekteydiler²⁹. Bu sebeptendir ki İngiltere *Arap Halife* fikrini kendi siyâsî gâyelerine ulaşma yolunda kullanmaya çalışmış ve Mekke şerifliğinin ve Kureyş soyundan gelen Hüseyin bin Ali âilesi yönetiminin uzun bir geçmişe dayanması dolayısıyla Mekke şerifi Hüseyin'i kendi menfaatleri için Osmanlı hilâfetine karşı en uygun rakip olarak görmüştü³⁰. İngiltere, kendi askerî ve sivil kontrolü altında tutup müttefiği olacak Mekke'de yeni bir hilâfet merkezini oluşturmakla Afrika ve Asya'da idâresi altında bulunan Müslüman teb'anın kendisi için tehlike arz etmesini ortadan kaldıracak, aynı zamanda Arabistan'da ni-

26. Antonius, *The Arab Awakening*, s. 139-140; Glubb, *Britain and the Arabs*, s. 59; Steiner, *Inside Pan-Arabia*, s. 55-56.

27. Prasad, Yuvaraj Deva: *The Indian Muslims and World War I. A Frase of Disillusionment with British Rule 1914-1918*, New Delhi 1985, s. 101.

28. Larşer, *Büyük Harbde...*, C. 1, s. 13.

29. Elie Kedourie, *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921*, s. 52, Hassocks, Sussex 1978; Farah, Caesar: "The islamic Caliphate and the Great Powers: 1904-1914", in: *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual 1987-2, İstanbul 1987, s. 42.

30. Larşer, *Büyük Harbde...*, C. 1, s. 140-141; Prasad, *The Indian Muslims...*, s. 101; Farah, *a.g.e.*, s. 42.

haif hâkimiyetini tesis de etmiş olacaktı. Böylece yeni bir hilâfet merkezinin tesisi ile İslamî saygınlığını yitiren Osmanlı Devleti ise zararsız hale getirilmiş olacaktı³¹.

Bu gâyenin tahakkuku için bölgedeki İngiliz nüfusu planlı bir şekilde kullanılmaya çalışılmış ve Arab kabile reislerini halifenin Cihâd-ı Ekber davetine katılmamaya ikna edebilmek için İngiliz hazinesinden gelen çil çil sarı altın liralara dağıtmıştır³². Siyâsî alanda ise Osmanlı padişahlarının halifeliğinin Araplar tarafından hiç bir zaman için itirazsız kabul edilmediği belirtilmiş ve bu iddiâyaya karşı zaman zaman Arabistan dâhilindeki Araplar tarafından gerektiğinde silahla karşı koymak da dahil Osmanlı padişahlarının halifeliğinin tamamıyla fetihlere dayandığı, kılıç zoru ile elde edildiği ve 1517 tarihine kadar bu müessesenin Abbasîlerde bulunduğu, Yavuz Sultan Selim'in Memlûklülere Mısır, Suriye, Mekke ve Medine'yi aldığı ve son Abbasî idarecisini halife ünvânını kendisine vermek zorunda bıraktığı ve dolayısıyla Osmanlı hilâfetinin mâzisinin çok yeni olduğu ifade edilmekte³³, Irak ve Hicaz'daki Arap kabileleri arasında bağımsızlıklarını elde etmek suretiyle aralarındaki seçkin âilelerden birini başlarına *kral* olarak seçebilecekleri propagandası yapılmaktaydı³⁴.

Şerif Hüseyin'in *Arap Kralı* olma emeli peşinde olduğunun farkında olan İngiliz dışişlerindeki bazı görevliler onun tarafından Osmanlı Devletine karşı ortaya konacak bir isyan hareketinin İngiltere ve müttefiklerine zafer yolunu açacağını³⁵, sosyal ve psikolojik açılardan kendilerini çok iyi bir şekilde tanıdıkları Arap halkının ise böyle bir harekete müsbet bir cevap vereceklerini rapor etmişlerdi³⁶. Gerek dışişlerinden gelen bu yöndeki raporlar ve düşünceler ve gerekse Arapların İttihat ve Terakki Partisi idâresinin bazı uygulamalarından rahatsız olması ve bu uygulamalara zaman zaman karşı koyması İngilizleri Şerif Hüseyin'i kullanmak sûretiyle Osmanlı kuvvetlerine dâhilden saldırıda bulunma fikrine götürmüştür³⁷. Vuku bulacak böyle bir hareket neticesinde mukaddes yerlerin elde edilmesi ile Kızıl Deniz sâhili Türk-Alman İttihâd-ı İslâm propa-

31. Prasad, *a.g.e.*, s. 100; Farah, "The Islamic Caliphate...", s. 38, 46.

32. Steiner, *Inside Pan-Arabia*, s. 53.

33. Prasad, *a.g.e.*, s. 100-101.

34. Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1969, s. 186.

35. T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom a Triumph*, London 1949, s. 26; Shara-bi, H.B.: *Governments and the Politics of the Middle Eastern in Twentieth Century*, Westport, Connecticut 1987, s. 112.

36. Lawrence, *aynı eser*, s. 26.

37. Zeine, *Arab-Turkish Relations...*, s. 98.

gandasının hareket merkezi olmaktan çıkacak, Osmanlı hilâfesine mânen bağlı olan Mısır ve Hint ordusundaki Müslüman unsurlardan gelebilecek tehlike giderilecek ve muhtemelen Osmanlı Padişahı *Hadimu'l-Haremeyn* ünvanı ile hilâfet nüfûzunun bir kısmını kaybedecekti³⁸.

Başlangıç olarak Şerif Hüseyin tarafından önerilen Osmanlı kuvvetlerine karşı cephe oluşturma fikrinin³⁹ tahakkuku için Şerif'in oğlu Abdullah, savaşın henüz arefesinde buldukları bir sırada bir İngiliz-Şerif Hüseyin ittifâkı oluşturulması için Şubat 1914'de Kâhire'deki İngiliz otoriteleriyle konunun müzâkeresi için ilk temasları başlatmıştı. Fakat bir anlaşmaya varmak ümidi ile asıl görüşmeler savaşın başlamasından on ay sonra tahakkuk ettirilebilmişti. Kâhire'deki İngiliz otoriteleri Hâlife'nin ilan ettiği Cihâd-ı Ekber davetine icâbetten vazgeçirmek ve mümkünse muhâlefette bulunmasını sağlamak üzere Şerif Hüseyin ile müzâkerelere koyulmuştu⁴⁰. Bu müzâkerelerde Şerif Hüseyin İngiltere'nin, kuzeyde Mersin-Adana hattından başlayarak doğuda İran Körfezi'ne, güneyde Hindistan Okyanusu'na ve batıda Kızıl Deniz'e ulaşan ve Akdeniz sâhilinden tekrar Mersin'e yayılan bir alanı kapsayan bağımsız bir *Arap Hilâfeti (Krallığı)*'nin garanti edilmesi halinde anlaşmaya varılabileceğini belirtmiş⁴¹, İngilizler'den gerekli garanti ve yardımı elde etmeden herhangi bir isyan hareketinde bulunmaktan şiddetle sakınmış⁴², fakat bir taraftan da oğlu Faysal'ı Suriye, Irak ve İstanbul'a göndererek genel kanaati tesbite ve taraftar toplamaya çalışmıştı⁴³.

Kitchner-Şerif Abdullah görüşmeleri ve Şerif Hüseyin-Sir Henry McMahon arasında cereyan eden mektup teâtîleri neticesinde⁴⁴ Şerif Hüseyin ve taraftarlarının Türk-Alman ittifâkına karşı İn-

38. Sharabi, H.B., a.g.e., s. 112; Larşer, *Büyük Harbde...*, C. 3, s. 35; Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 77.

39. Bullard, *Britain and the Middle East*, s. 74.

40. John Marlowe, *Arab Nationalism and British Emperialism*, s. 20; Sharabi, a.g.e., s. 110-111.

41. Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman-1913-1919*, New York 1973, s. 211; Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, London 1982, s. 472; Steiner, *Inside Pan-Arabia*, s. 56-57; Glubb, *Britain and the Arabs*, s. 59-60; Marlowe, John, a.g.e., s. 21; Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler. Medine Müdafası*, İstanbul 1974, s. 39.

42. Marlowe, *Arab Nationalism and British Emperialism*, s. 20; H.B. Sharabi, *Governments and the Politics...*, s. 110-111.

43. Gaury, Gerald de, *Rulers of Mecca*, London 1953, s. 268; Elie Kedourie, *England and the Middle East*, s. 36; D.G. Hogarth, *Arabia*, Oxford 1922, s. 132.

44. Zeine, *Arab-Turkish Relations...*, s. 104.

giltere safında yer alması hâlinde *Şeriflik* ünvanı ve ona tealluk eden hakların İngiltere tarafından garanti edileceği ve ülkesinin herhangi bir dış tecâvüze uğraması durumunda müdâfa olunacağı belirtilmiştir⁴⁵. Hicâz'da bağımsız bir *Arap Krallığı* kurma ve *Arap Hilâfeti* oluşturma arzusunda olan Mekke şerifi Hüseyin bin Ali⁴⁶ için İngilizlerin siyasî vaatleri kendisine, idârî ve siyâsî açıdan zaman zaman anlaşmazlığa düştüğü Osmanlı devletinin İttihâd-ı İslâm davetinden çok daha câzip gelmişti⁴⁷.

Netice olarak kendilerinin yalnızca Allah, Peygamber ve Halife'ye bağlı olduklarını beyân eden Şerif Hüseyin, İttihad ve Terakki yönetimini halifeyi görevinden almak, dinsiz olmak ve İslam'a ters olan hareketlerde bulunmakla suçlamış ve isyân hareketini başlatmıştı⁴⁸. Bâbîâlî bu iddiaların mesnetsiz olduğuna dâir derhal karşı fetvâlar çıkarmışsa da fazla bir başarı elde edememişti⁴⁹. Mâlî ve askerî yardımlarının yanında ihtilâl ve isyân çıkarmakta gayet yetenekli İngiliz ve Fransız ajanların⁵⁰ çalışmaları ile Şerif Hüseyin liderliğindeki Hicaz isyânı 5 Haziran 1916'da Mekke'de patlak vermiş, iki gün sonra ise Hicaz'ın bağımsızlığı, kendisinin ise *Hicaz Kralı* olduğu ilan edilerek Arap yarımadası da askerî operasyonlara dâhil edilmişti⁵¹.

5 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı devletine karşı isyân eden Şerif Hüseyin, dinî ve siyasî bir mâhiyet taşıyan bu isyânına halkın desteğini elde etmek üzere yayınlamış olduğu beyannâmesinde, sebep olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devlet işlerindeki kötü idâresini; Osmanlı saltanatı ile bütün Müslümanların arasında yegâne bağı oluşturan *Allah'ın Kitabı* ve *Rasulullah'ın Sünnetini* ihlâl e cüret etmelerini; Rasulullah'ın hayâtını *İctihâd Gazetesi*'nde ağza alınmayacak tabirlerle tahkirde bulunmalarını ve mirasta eşitliği terviç etmek gibi Kur'an âyetlerini ilgâdan çekinmemelerini; bunlara ilâve olarak Ramazan'da askerlerin oruç tutmalarını yasaklayarak

45. Hogarth, *a.g.e.*, s. 133.

46. Steiner, *Inside Pan-Arabia*, s. 59; Prasad, *The Indian Muslims...*, s. 99.

47. Morge Berger, *The Arab World Today*, London 1962, s. 342; Constantine K. Zurayk, "The National and International Relations of the Arab States", in: Near Eastern Culture and Society, ed by T. Cuyler Young, Princeton, New Jersey 1951, s. 208.

48. *F.O.*: 881/9858, May 1911; Hans Kohn, *History of Nationalism in the East*, London 1929, s. 283; Prasad, *a.g.e.*, s. 102; Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 5. İsyân Beyannamesi için *Ek I'e* bakınız.

49. Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 5.

50. Zeine, *Arab-Turkish Relations...*, s. 104, 115.

51. Zeine, *a.g.e.*, s. 104, 115; Prasad, *The Indian Muslims...*, s. 100, 105 vd.; Larşer, *Büyük Harbde...*, C. 1, s. 141; Steiner, *Inside Pan-Arabia*, s. 59; Hans Kohn, *History of Nationalism in the East*, s. 283; D.G. Hogarth, *Arabia*, s. 130.

İslamiyet'in beş esasından birini yıkmaya kalkışmalarını; hâlifenin bütün haklarını gasb etmelerini; Arablardan ileri gelen kimseleri asmalarını ve mukaddes yerlere hürmet ve saygı yerine alayla mukâbelede bulunmalarını göstermiş ve Arab halkından kendisine destek vermelerini istemiştir⁵².

C. ŞERİF HÜSEYİN'E YAPILAN MADDİ VE ASKERİ YARDIMLAR

Şerif Hüseyin Hicaz'da gerçekleştirmeye planladığı isyan hareketi ile iki amaca varmayı hedeflemekteydi. Buna göre evvela Mekke, Medine ve çevresinde bulunan Türk askerlerini buradan atacak ve daha sonra da diğer Arap kabile liderlerinin de yardımı ile Türkleri tümü ile Arab yarımadasından çıkaracaktı. İkinci olarak da Arab milliyetçiliğinin merkezini oluşturmak üzere Hicaz'da bağımsız bir Arab Devleti kurmayı düşünmekteydi. Ona göre kurulacak bu devlet zamanla Müslümanlar tarafından tanınacaktı. Zaten İngiltere hükümeti de gayet ısrarlı ve alenî bir şekilde (yazılı olarak) *Arap Hilâfetini* yeniden tesis etme arzusunda olduğunu ifade etmiş ve neticede Şerif Hüseyin ile isyan etmesi konusunda müzakerelerde bulunmuş ve anlaşmaya varmıştı⁵³.

İngiltere Hicaz isyanını başlatmakla esasen ağır bir malî harcamaya altına girmişti. Acil ve gerekli bir takım siyasî ve askerî sebeplerden dolayı Şerif Hüseyin'e yapılan normal ödemelere ilaveten ek ödemelerde bulunmuştu. Fakat isyan yolu ile elde ettiği siyasî ve askerî kazanç kendisine hem oldukça ucuza gelmiş ve hem de isyan için yapılan yatırımın fevkinde olmuştu⁵⁴.

Şerif Hüseyin'e maddî yardımda bulunulması konusu evvela, Kahire'de bulunduğu bir sırada Şeyh Fuad el-Hatib'in aracılığı ve daha sonra da Şerif Hüseyin'in İngiltere'nin Cidde'deki temsilciliği ile olan muhâbereleri neticesinde kararlaştırılmıştı⁵⁵.

Şerif Hüseyin ve diğer Arab kabile liderlerine yapılan tüm ödemeler ve askerî malzeme tutarları yeni kurulan Arab Krallığı bütcesinden geri alınmak üzere, devlet yardımı, kabile vergisi ve sair adlar altında verilmiş⁵⁶, aylık ödemelerin ve askerî teçizat ve

52. Larşer, *a.g.e.*, C. 3, s. 45 vd.; Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı...*, s. 116.

53. F.O: 371/3048. XC 181904. 26 April 1917.

54. Aynı vesika.

55. Aynı vesika.

56. F.O: 371/3048. XC 181904. 26 April 1917.

donanımın miktarı İngiliz dışişleri uzmanlarının tavsiyeleri doğrultusunda yapılmıştır⁵⁷.

Tayin edilen aylık tahsisatlar ve sonradan uygulamaya konan ilave ödemeler Hindistan Rupisi, Mısır banknotları ve altın cinsinden olmuştur⁵⁸.

İngiliz Hükümetinin Şerif Hüseyin'e yapmış olduğu ödemeler, tesbit edebildiğimiz kadarı ile tarih itibariyle, şöyledir:

Mart-Temmuz 1916 ayları arasında İngiliz hükümetince Şerif Hüseyin'e yapılan devlet yardımı:

1. 15 Mart 1916 53.000 Sterlin

Bu ödemenin 50.000 Sterlini Şerif'in askerleri için yapılmış ve askerî harcamalar olarak kabul edilmiştir.

3.000 Sterlin ise kabilelerin isyanını sağlaması yolunda Şerif Abdullah'a özel bağış olarak verilmiştir.

2. 28 Mayıs 1916 10.000 Sterlin

10 Haziran 1916 50.000 Sterlin

10.000 Sterlin Şerif Abdullah'a yapılmış, 50.000 Sterlin ise isyanı başlatması için Şerif Hüseyin'e gönderilmiştir.

3. 20 Haziran 1916 20.000 Sterlin

Medine'deki askerî operasyonların sürdürülmesi için Şerif'in oğluna ödenmiştir.

4. 11 Temmuz 1916 50.000 Sterlin

Gıda masrafı, Şerif ve oğlunun emri altındaki askerler ve bunları destekleyen kabileler için verilmiştir.

5. 16 Temmuz 1916 75.000 Sterlin

Gıda masrafı, Şerif ve oğlunun emri altındaki askerler ve bunları destekleyen kabileler için verilmiştir.

Toplam: 258.000 Sterlin⁵⁹.

57. F.O: 141/828/43.43. 181777. 19 January 1920.

58. Aynı vesika.

59. F.O: 371/3048. XC 181904. 10 July 1917.

1918-1919 yıllarına ait ödeme çizelgesi ise şöyledir:

Mısır'dan Akabe'ye. Nech, Yenbu ve Cidde.			Cidde'de Tahvillerin satımından.	Akabe'deki tüccarlardan.
Sterlin			Sterlin	Sterlin
Nisan	1918	201.400	21.000	2.600
Mayıs	1918	128.400	95.000	1.600
Haziran	1918	153.810	66.000	2.190
Temmuz	1918	182.000	10.000	8.000
Ağustos	1918	122.600	47.000	13.000
Eylül	1918	154.500	24.500	13.000
Ekim	1918	102.730	32.501	31.000
Kasım	1918	49.780	79.000	-
Aralık	1918	130.000	-	-
Ocak	1919	74.072	49.208	-
Şubat	1919	60.000	65.000	-
Mart	1919	89.500	28.500	-
Toplam		1.448.992	517.709	71.390 Sterlin

1919 yılının Ekim, Kasım ve Aralık aylarında yapılan ödeme miktarları ise şöyledir:

Ekim	1919	75.000	Sterlin.
Kasım	1919	50.000	Sterlin.
Aralık	1919	25.000	Sterlin.

Toplam: 175.000 Sterlin⁶⁰.

Mısırdan Yenbu'ya.	Akabe ve Şam'a Gönderilen Miktar.	Kral ve Emir Adına Kahire'de Yapılan Ödemeler.	Toplam
Sterlin	Sterlin	Sterlin	Sterlin
-	-	-	225.000
-	-	-	225.000
-	-	3.000	225.000
-	-	-	200.000
12.000	-	5.200	200.000
-	-	8.000	200.000
-	15.469	18.300	200.000
-	71.220	-	200.000
-	70.000	-	200.000
-	73.720	3.000	200.000
-	73.000	2.000	200.000
-	70.000	11.923	200.000
12.000	373.485	51.423	2.475.000 Sterlin

Yukarıda görüldüğü üzere Şerif Hüseyin'e yapılan ödemelerin toplamı, aylık tahsisat ve ilavelerle birlikte 2.475.000 Sterlidir. Bu miktara Kuzey Operasyon Bütcesinden Akabe'ye gönderilen 255.000 Sterlin altın dahil değildir⁶¹.

Gerek Kral Hüseyin'e ve gerekse diğer Arap kabile liderlerine aylık olarak tayin edilen miktarların ve ilave tahsisatların ödenmesi neticesi İngiliz altın stokları erimiş ve para sıkıntısı başgöstermiştir. Yukarıdaki çizelgede görüldüğü üzere, bu sıkıntıyı giderebilmek için İngiliz Hükümeti Hicaz'ın ihtiyaçlarının karşılanması için Mısır Hükümeti'nden kendi altın ve gümüş kaynaklarını kullanması ricasında bulunmuştur⁶². Oysaki 19 Haziran 1917'de Mısır'daki bankalardaki toplam İngiliz altın miktarı 1.600.000'i bulmaktaydı. 6 Ekim 1917 tarihine kadar askerî ödenekten yapılan harcamaların toplamı ise yaklaşık 2.000.000 Sterlini bulmakta idi. Bu miktarın yaklaşık 100.000 Sterlini İngiliz altını ve 100.000'i ise Türk altınından oluşmaktaydı⁶³. Fakat yapılan harcamalar neticesinde 31 Mart 1919 tarihine kadar Şerif Hüseyin'e ödenen para miktarı toplam olarak 42.475.000'i bulmuştur⁶⁴.

1919 Ekim, Kasım ve Aralık aylarında yapılan ödemelerle birlikte bu miktar 45.205.000'e ulaşmıştır.

D. İLAVE PARA TALEBİ

Şerif Hüseyin, İngiliz Hükümetinin kendisine yapmakta olduğu aylık ödemelerden 15.000 Sterlin kadarını Mekke'deki gıda ve sair ihtiyaçları için ayırdıktan sonra geri kalan kısmını, hediyelerle birlikte harp sahalarındaki oğulları vasıtasıyla tümü ile diğer Arap kabile liderlerine göndermekteydi.

Şerif Hüseyin hareket sahasının genişlemiş olduğundan bahisle Kuzey Arabistan'daki kabile liderlerini kendi saffına çekebilmek ve kendi saffında bulunanlara ise yardım edilebilmek; hacca gelen Müslümanların sağlık ve diğer hizmetlerini normal olarak karşılayabilmek, Türkler tarafından Medine'de tahrib edilen cami, mescid ve halka açık yerleri tamir edilebilmek için paraya ihtiyacı olduğunu ifade edip yükünün ağır olduğundan bahsetmekte ve dolayısıyla mevcut şartlar altında kendisine aylık ödemelere ilaveten, ekstra

61. Aynı vesika.

62. F.O: 371/3048. XC 181904. 12 July 1917.

63. F.O: 371/3048. XC 181904. 17 June 1917.

64. F.O: 141/828/4343. 181777. 3 February 1920.

ödemelerin yapılması talebinde bulunmaktaydı. Şerif ayrıca bu talepleri arasında Türklerin propaganda maksadıyla Medine'ye külli-yetli miktarlarda altın aktardıklarını da ifade etmeyi unutmamıştı⁶⁵.

Gerek aylık ödemelerin yetersizliği ve gerekse ilave ödemelerde bulunulmasının ileri sürülmesi sebebiyle zaman zaman Şerif Hüseyin ile İngiliz Hükümeti arasında ciddi boyutlara ulaşmamakla birlikte bazı anlaşmazlıklar başgöstermişti⁶⁶.

Savaşın getirdiği artan ihtiyaç ve ödemeler karşısında maddî sıkıntı içerisinde düşen İngiliz Hükümeti Şerif ve diğer Arab kabile liderlerine tayin edilen tahsisatları temin etmek için Mısır banknotları ve Hindistan Rupisi ile ödeme yoluna gitmiştir. Fakat Sterlin'in Rupî karşısındaki sürekli yükselişi ve Rupî'nin değer kaybına uğraması anlaşmazlığa sebebiyet veren konulardan birini oluşturmuş ve Şerif Hüseyin'in şiddetli protestolarına neden olmuştur⁶⁷.

İngilizler Şerif'in talebi üzerine muayyen yerlere harcanmak kaydıyla kendisine ilave ödemelerde bulunmuşlardır. Bu ödemelerden en önemlisi 6 Şubat 1917 yılında Hicaz kabilelerinin sadakatinin devamı için harcanmak üzere verilen 100.000 Sterlin tutarındaki ödemedir⁶⁸. 1916 yılında Mısır'daki hesaptan yapılan ilave ödeme miktarları bazı aylara göre şöyledir.

Eylül	1916	125.000	Sterlin.
Kasım	1916	375.000	Sterlin.
Aralık	1916	125.000	Sterlin.
Ocak	1917	125.000	Sterlin ⁶⁹ .

İngilizlerin değişik isimler altında da olsa Şerif Hüseyin ve sâir Arab kabile liderlerine yapmış oldukları maddî ve askerî yardımlar Hicaz İsyanı'nın başarılı olmasında şu veya bu şekilde yardımcı olmuştur⁷⁰.

Dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir nokta da, İngilizlerin isyan sırasında Mekke hac yolunun açık bulunmasına ve hac ibadetinin rahatlıkla yapılmasına itina göstermeleridir. Zira bu ibadetin yerine getirilmesinde veya Mekke'ye ulaşılmasında karşıla-

65. F.O: 371/3048. XC 181904. 11 April 1917.

66. F.O: 141/828/4343. 181777. 19 November 1919.

67. Aynı vesika.

68. F.O: 371/3048. XC 181904. 23 April 1917.

69. Aynı vesika.

70. Aynı vesika.

lacak güçlükler, başta Hindistan olmak üzere gerek kendi ve gerekse diğer müttefiklerinin sömürgelerindeki Müslümanları heyecan ve galeyana getirebilir, istenmeyen tatsız hadiselerin doğmasına neden olabildiği⁷¹.

E. DİĞER KABİLE LİDERLERİNE YAPILAN ÖDEMELER

İngilizler Kral Hüseyin'e ilaveten İbn Saud, İdrisi, İmam Yahya, Şam'da bulunan Şerif Zeyd'e ve Muskat, Bahreyn, Bunder Şawaih, Kuveyt ve sair liderlere ödemelerde bulunmuşlardır⁷². Bu liderlere yapılan ödemeler: 1) Mekke'deki Vahhabi tehlikesine mâni olmak üzere sınır boylarındaki kabilelere yardımda bulunulması, 2) Hac ibadetinin rahat bir şekilde yapılabilmesi için hac yollarının açık tutulması, 3) Arab yarımadası dâhilindeki kabilelerin yardımının sağlanabilmesi için yapılmıştır⁷³.

Fakat Arap yarımadasındaki bu Arap kabile liderlerinin maddî yardımdan pay alması konusunda gerek İngiliz Hükümeti'nin ve gerekse Şerif Hüseyin'in izlediği politika farklı olmuştur.

Şerif Hüseyin Arabistan yarımadasındaki kabile liderlerini etrafında toplamak ve kendine bağlamak suretiyle, başta Hindistan ve Mısır Müslümanları olmak üzere İslam âlemine karşı kendisinin diğer liderler tarafından itibar ve destek gördüğü imajını vermek, Arab Hilafet veya Arab Krallığı iddiasında onların da desteğini veya en azından hoş görülerini kazanmaya çalışmaktaydı. Hatta bir Arab birliği oluşturmak gayesiyle İngilizlerden kendisine yapılan maddî yardımın artırılmasını (50.000 Sterlin) ve acilen 20.000 silah gönderilmesini talep etmişti⁷⁴.

Bunun içindir ki kendisine yapılan maddî ve askerî yardımların arta kalanını oğulları ve taraftarları vasıtası ile diğer kabile liderlerine göndermekte, hatta ihtiyaçlarının fazlalığından, Arap yarımadasındaki kabilelerin kendileri tarafına meyillerinin sağlanabilmesi için bunlara el uzatılması gerektiğinden bahisle, İngiliz Hükümeti'nden ekstra ödemelerin yapılması talebinde bulunmaktaydı. Fakat bu durumun farkında olan ve Şerif'in bağımsız bir güç haline gelmesine imkan tanımak istemeyen İngiltere ise bu duruma mâni ol-

71. *F.O.*: 141/828/4343. 181777. 17 April 1917.

72. *Aynı vesika.* 17 April 1917 ve 6 February 1920.

73. *Aynı vesika.* 5 May 1920.

74. *F.O.*: 371/3048. XC 181904. 29 January 1917.

maya çalışmış, kendisine tahsis olunan paraların yerel ihtiyaçlar için kullanımını istemiştir⁷⁵. Zira muhtelif Arab kabile liderlerinin Şerif Hüseyin Hükümetine bağlılık göstermeleri, Şerif'in Osmanlı halifesine karşı takındığı tavrı İslam dünyasında haklı gösterecek ve Arab yarımadasındaki milli dayanışma görünümünü kuvvetlendirecekti⁷⁶. Şerif'e çekilen telgraflarda İngiliz hükümeti ile yapmış olduğu anlaşmaya göre kendisine verilmesi kararlaştırılmış olan tahsisatın sadece Hicaz yönetimi ve Hicaz Krallığının gelişmesi için olduğunun unutulmaması belirtilmiş, kendisine yapılan aylık ödemelerin Suriye'ye daha fazla aktarılmaması ikazında bulunulmuş ve bu istediğinin anlayışla karşılanması istenmiş, yapılan yardımların yanlış şekilde kullanımının İngiliz hükümetince tasdik görmeyeceği ifade olunarak, Suriye'deki ihtiyaçlarının karşılanması için Emir Faysal'a ve emir Zeyd'e direkt yardımlarda bulunulmuştur⁷⁷.

Yukarıdaki ifadelerde açıkça görüldüğü gibi, Hicaz isyanının patlak vermesinde İngilizler büyük bir rol oynamışlardır. Şerif Hüseyin'in Arap Hilafeti veya Arap Krallığı emelini Ortadoğu'daki kendi çıkarları için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendiren İngiltere, Şerif Hüseyin'e bir takım asılsız vaadlerde bulunmuş, onu ve diğer kabile liderlerini devlet yardımı, borç ve sair adlar altında maddî ve askerî açıdan destekleyerek Osmanlı Devleti aleyhine isyan etmelerini sağlamıştır. Bu yolla mevcut savaşın cerayanını kendi lehine çevirdiği gibi Arap yarımadasındaki konumunu da sağlamlaştırmıştır. İsyân neticesinde Osmanlı Devleti bu yarımadaadaki hakimiyetini kaybederken Şerif Hüseyin'in kazancı ise senelerdir aynı din ve düşünce birliği içerisinde bulunduğu bir devlete olan bağlılığından ayrılarak sömürgeci İngiltere'nin boyunduruğu altına girmek olmuştur.

75. F.O: 141/828/4343. 181777. 29 November 1919.

76. F.O: 371/3048. XC 181904. 26 April 1917.

77. F.O: 141/828/4343. 181777. 29 November 1919.